

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Стоянка Цвяткова Желева-Попова, д.м., хабилитирана по научната специалност: „Социална медицина и организация на здравеопазването и фармацията“, вътрешен член на Научно жури избрано и гласувано от ФС на Факултет „Обществено здравеопазване“ при МУ - Варна (Протокол № 179/11.02.2022 г.) и назначено със заповед на Ректора № Р-109-81/22.02.2022; рецензент съгласно Протокол №1 /22.03.2022 от неписъствено заседание на Научното жури.

По процедура за придобиване на ОНС „Доктор“ 7. „Здравеопазване и спорт“, професионално направление 7.4. „Обществено здраве“, научна специалност „Управление на здравните грижи“ от ас. Даниела Събева Тасева, докторант в самостоятелна форма на обучение в докторска програма „Управление на здравните грижи“, с тема на дисертационния труд „Взаимодействие на медицинската сестра със семействата на деца с увреждания при оказване на интегрирани грижи“. Научен ръководител проф. Соня Тончева, д.оз.н.

Представяне на процедурата и докторантката

Представеният комплект материали на хартиен и електронен носител е в съответствие с Процедура за придобиване на ОНС „доктор“ в МУ – Варна от Правилника за РАС на МУ-Варна. Със заповед на Ректора на МУ-Варна № Р-109-209 от 27.06.2019г. ас. Даниела Тасева, е зачислена като докторант в самостоятелна форма на обучение в катедрата по Здравни грижи – МУ-Варна за присъждане на ОНС “доктор” по научната специалност „Управление на здравните грижи“. Представен е протокол за успешно положен докторантски изпит на основание Заповед на ректора на МУ-Варна № Р-109-106/20.02.2020г. На основание доклад с вх.№ 102-627/04.03.2022 от проф. Силвия Борисова, д.оз.н. – Ръководител на катедра „Здравни грижи“, с решение на ФС на факултет „Обществено здравеопазване“ към МУ-Варна по протокол №180 / 07.03.2022г. е отчислена с право на защита със Заповед на Ректора на МУ-Варна № Р-109-116 от 14.03.2022г.

Биографични данни и професионално развитие на кандидатката

Ас. Даниела Тасева завършва ИПЗКССО гр. Велико Търново през 1983г. – специалност „Детска медицинска сестра“. През 1997г. придобива ОКС „магистър“ по специалността „Социални дейности“ и „Здравноосигурителни системи във Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий. В периода 2016-2018г. надгражда магистратура по „Управление на здравните грижи“ в Медицински Университет „Проф. д-р. Параскев Стоянов“ - Варна.

Професионалната ѝ кариера стартира през 1984г. като учител по практика в МК – Институт за учители по практика гр. Сливен, а в периода 1983-2008г. е ст. преподавател в МК-Велико Търново на МУ-Плевен. За кратко работи като медицинска сестра в ДКЦ гр. Велико Търново, след което в периода 2009 - 2015г. професионалната ѝ дейност се обвързва с предоставянто на социални услуги: като ръководител на областен център „Приемна грижа“ по проект на УНИЦЕФ и Главен експерт в дирекция „Социални дейности и здравеопазване“ на Община Велико Търново. Академичното ѝ развитие се реализира след 2015г.

и е свързано със сестринското образование като асистент и зам. директор на Филиал- Велико Търново на Медицински университет-Варна. Ас. Даниела Тасева, има 11 публикации и 17 участия в Национални научни форуми. Нейни трудове са публикувани в сп. „Варненски медицински форум“, „Обща медицина“, „Здравни грижи“ и сборници с доклади от научни форуми у нас, а също Тула, Битола. Участва в 5 проекта на УНИЦЕФ, свързани с предоставяне на социални грижи, майчино и детско здравеопазване: „Изработване на методика по предоставяне на услугата Център за майчино и детско здравеопазване“ (2013г.); „Приемна грижа“ (2009 - 2011г.); „Работилница за родители да пораснем заедно“ (2013 – 2015 г); „Община – приятел на детето“ (2013 – 2015 г); „Помощ в дома – предоставяне на услугата личен асистент“ (2012 – 2015 г).

Даниела Тасева членува в БАПЗГ и СУБ- клон В. Търново. Член е на мрежата от социални експерти на НСОРБ.

Характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд, разработен от ас. Даниела Тасева, е в обем от 240 страници, със стандартната за професионалното направление структура. Включва: Въведение (4 стр.), Литературен обзор (69 стр.), Цел, задачи, методика и организация на проучването (17 стр.), Резултати от собствени проучвания и обсъждане (69 стр.), Предоставяне на услуги на дете в център за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания (27 стр.), Изводи и препоръки, приноси, Използвана литература (17 стр.) и 4 приложения. Илюстриран е с 42 фигури, 35 таблици. Библиографската справка съдържа 185 заглавия, от които две трети на кирилица (121) и 64 на латиница; 86 източници с посочена дата на публикуване (47%) са от последните 10 години.

Оценка актуалността на темата

Отношението към хората с увреждания от страна на обществото търпи дълга еволюция от древността до наши дни. Въпреки, че в съвременното общество до голяма степен социалната стигма е преодоляна, съществуват много нерешени проблеми, свързани с възможността хората с увреждания да заема позицията на равноправни членове на обществото. Понасроящем компетенциите и усилията се ограничават до заетост, достъп, професионална подготовка. Осигуряването им обаче до голяма степен зависи от предоставяне на адекватни здравни услуги и лечение.

Още по-сложен е въпросът когато обект на тези мерки са деца, което изисква необходимостта от своевременни действия още от най-ранно детство за ограничаване развитието на заболяването и стимулиране на остатъчния потенциал на децата, професионално обучение и ранна интеграция, което ще гарантира тяхната бъдеща реализация. С голяма сила изпъква тежестта, която пада върху семействата, ангажирани с грижите за своите увредени деца.

Многообразието от проблеми и нужди изисква координирани комплексни усилия от различни дейности и действащи лица - пациент, здравни и социални специалисти, семейство, общество, държава, чиито

отговорности и участие авторката разглежда в настоящия дисертационен труд.

Проучвайки неудовлетворените нужди на децата с увреждания и техните семейства от здравни грижи, Даниела Тасева вижда в лицето на медицинската сестра, със знанията, компетенциите и уменията, които притежава и разширяване периметъра на дейностите, които може да извършва, равноправен участник с възможност за доокомплектоване на интердисциплинарния екип, предоставящ интегрирани грижи на децата с увреждания.

Осигуряването на интегрирани грижи за децата с увреждания, което е обект на дисертационния труд, поставя сериозни въпроси, представляващи предизвикателство за разработващите политиките в областта на здравеопазването, социалните грижи и образованието. Това прави избраната от ас. Даниела Тасева тема значима, актуална, интересна и дисертабилна.

Литературен обзор и познаване на проблема

Литературният обзор (ЛО) в структурно отношение включва 5 части, посветени на различни аспекти на изучавания проблем:

Първата част логично въвежда в дефиниране на понятията, обект на изследване, същността и значимостта на проблема „деца с увреждания“. На базата на издирени литературни източници и нормативни документи на европейски институции авторката е проследила развитието на понятията, свързани с инвалидността, еволюцията от медицинския към социален модел на увреждания и произтичащите от това подходи към лицата с увреждания. Намирам за много успешно позиционирането на мястото и ролята на държавните и обществени организации в преходите между нивата на недееспособност, с което се обосновава и потребността от интегрирани медико-социални грижи в подкрепа на семействата на деца с увреждания.

Втората част представя държавни и обществени политики за ранно детско развитие, насочени към намаляване на неравенствата в положението на децата в държави, с различен модел социална политика – консервативен и социал-демократичен. Илюстрирани са примери за ранни детски интервенции (РДИ) от различни Европейски държави, както и директиви на ЕС. Политиката за подпомагане на деца с увреждания и техните семейства се разглежда в контекста на цялостната политика за РДИ. Опирайки се на литературни данни, авторката разглежда негативите, които засягат всички сфери на начина на живот на семействата, отглеждащи деца с увреждания. Стъпвайки на „семеино-ориентирания подход“, Тасева защитава тезата, че тези семейства би трябвало да бъдат обект на специални интервенции.

В третата част авторката въвежда понятието „интегрирани грижи“, форми и инструменти за осъществяването им. Акцентира се върху семеино-ориентираната практика, ролята на медицинската сестра и семейството като част от екипа на интегрираните грижи.

С вещина е разгледана Нормативната база уреждаща статута и грижите за децата с увреждания и техните семейства в България по ресори (социално подпомагане, здравеопазване и т.н.), имащи отношение към проблема, като авторката акцентуира на необходимостта от междусекторно взаимодействие и обвързване на инвестираните средства и предоставяните услуги. Ас. Тасева прави обзор на литературата, разглеждаща нуждите и правата на децата с увреждания, задълженията на държавата и обществото. Специален акцент е влиянието на сигурната семейна среда и процесът на деинституционализация с оглед максимална полза за детето, както и необходимостта от интегриране на медицинските, социални и образователни услуги.

В последната част от ЛО са издирени и подробно представени съществуващите у нас организационни форми, дейности и екипи за предоставяне на интегрирани здравно - социални услуги за деца с увреждания и техните семейства. В допълнение са подбрани и представени практики от избрани държави в Европа. Тази част би имала по-голяма стойност ако авторката би могла да обобщи и систематизира Европейския опит и извлече тенденции.

Литературният обзор и библиографската справка издават широка информираност по разглежданата тема. Струва ми се обаче, че ролята на медицинската сестра е оскъдно застъпена в ЛО, което би могло да се дължи и на дефицит на научни изследвания върху участието на медицинската сестра в интегрираните грижи за деца с увреждания.

В глава II-ра ас. Тасева е представила цел, задачи и методология на дисертационния труд, заложените хипотези.

Основната цел е точно и ясно поставена: „Да се определи ролята на медицинската сестра в мултидисциплинарния екип, предоставящ интегрирани здравно-социални услуги при деца с увреждания и техните семейства” и декомпозирана в 5 коректно формулирани задачи, изпълнението на които отразява извършената от дисертантката изследователска работа. Заложени са 4 работни хипотези. Методиката е подробно представена. В проучването са включени **720** лица, разпределени в четири групи респонденти (пряко участващи в предоставяне на грижи за деца с увреждания, експерти и потенциални бъдещи участници):

- медицински и немедицински специалисти, работещи в социални услуги за деца с увреждания (300 души) ;
- родители на деца с увреждания (240 семейства);
- студенти четвърти курс от специалност „Медицинска сестра“ (150 студентки от МУ-Варна и 3-те му филиала)
- експерти от държавна и общинска администрация ангажирани със предоставяне на социални услуги, и хабилитирани преподаватели в специалността „медицинска сестра” (общо 30 души).

Проучването е осъществено на територията на Северо-източен и Северен централен райони. Организацията му е детайлно представена. То е осъществено на 4 подробно описани етапа: подготвителен с изработване на

инструментариума и организационния план; анкетно проучване и интервю; статистическа обработка и анализ на резултатите.

Избраните методи и инструменти на изследването са адекватни на поставените задачи:

- Социологически методи: пряка индивидуална анкета и стандартизирано интервю;
- Документален метод – документално-съдържателен анализ на медицинска документация и нормативни документи;
- Статистически методи за обработка и анализ на данни: дескриптивни методи за обобщаване на категорийни данни; параметричен (t-test) и непараметричен анализ (χ^2) за тестване на хипотези; корелационен (r) анализ за определяне силата и посоката на зависимости;
- Графично представяне на резултатите – за онагледяване на изследваните променливи и техните взаимовръзки.

Статистическата обработка на получените от изследването данни, е изготвена чрез програмата IBM SPSS, ver. 19.

Разработени от авторката са инструменти на проучването - четири въпросника подробно описани и представени в Приложение №№ 1,2,3 и 4). Структурата и съдържанието на въпросниците са подчинени на спецификата на набираната информация от съответната група респонденти.

Добро впечатление прави представянето на използвания понятийен апарат, което осигурява еднозначно възприемане.

Проучването е получило разрешение от Комисията по етика на научните изследвания – МУ-Варна.

Резултатите от собственото проучване и тяхното обсъждане авторката представя в **Глава трета** на дисертационния труд. Те са обособени в осем части, следващи поставените задачи.

Въвеждащо е представянето на *социо-демографската характеристика на изследваните групи респонденти* дава възможност за интересни заключения.

Възрастовото разпределение на респондентите, участващи в предоставянето на социално-медицински услуги на деца с увреждания, отразява характерното за *медицински специалисти* застаряване, със произтичащите от това проблеми, за разлика от по-младата възраст на немедицинските специалисти. Фактът, че близо 83% от тази група са с трудов стаж над 10г. гарантира добро познаване на системата, в която работят и предоставяне на надеждна информация. Последното се отнася и за експертите, включени в изследването.

Важни въпроси, на които авторката търси отговор е определяне на ролята и мястото на медицинската сестра в екипа по предоставяне на интегрирани грижи и необходимите за това компетенции на базата на изследване на мнението на специалисти в системата на социалните услуги,

експерти и студенти. Поставянето на еднакви или сходни въпроси на трите групи респонденти позволява сравнимост на отговорите. Резултатите от социологическото изследване са анализирани във втора и трета част от тази глава на дисертацията.

Наблюдава се висока степен на единомислие при повечето въпроси. Подкрепя се участието/мястото на медицинската сестра в екипите за интегрирани грижи в ролята си на предоставяща консултации и обучение, изпълняваща лекарски назначения, домашни посещения, помощ на специалистите. Специалисти и родители подкрепят участието на медицинската сестра, което би гарантирало "спокойствие и сигурност на родителите", "бърза и адекватна реакция при влошаване състоянието на детето", "повишаване на информираността", "изготвяне на план за грижи за детето". Експертите разглеждат участието на медицинската сестра главно в контекста на разширяващите се автономни функции на медицинската сестра.

Във връзка с идентифицираните умения и компетентности за работа в екипи за интегрирани грижи за деца с увреждания, дисертантката разглежда необходимостта от допълнително обучение и специализация на медицинската сестра, като се основава на нормативната рамка, регламентираща обучението и специализацията в специалността „Медицинска сестра“ и „Акушерка“, вкл. учебните планове. Констатира се, че базовото обучение гарантира в голяма степен подготовката за работа с целевия контингент, с предложение за различни форми на продължаващо обучение. В подкрепа на гореказаното са резултатите от проучените самооценка и нагласи на студентите-дипломанти от специалност "Медицинска сестра" за работа с деца с увреждания и техните семейства. Близко половината оценяват теоретичната и практическа подготовка като добра, но мотивацията за работа в медико-социални заведения е ниска.

Важен въпрос, който дисертантката изследва е ролята на родителите като част от екипа по предоставяне на интегрирани грижи. На базата на информация от Агенция за социално подпомагане са изчислени и представени данни за честотата на децата с увреждания в района на проучването. Изследвано е мнението на родителите за най-честите проблеми, с които се сблъскват в ежедневието – транспорт, достъп до лечебни и учебни заведения, работа с институции. Тасева изследва и възможността на родителите да упражняват професията си в съчетание с грижия за детето си. Значителен е дялът на тези, които не работят или са на непостоянна работа, а 30% са в ролята на личен асистент. Отчитайки физическата, емоционална и финансова натовареност на родителите е получена информация за специалистите и институциите, от които семействата най-често получават подкрепа. Медицинската сестра получава висока оценка като участник в екипа за предоставяне на грижи и особено в ролята ѝ на обучаващ.

Отделна част от разглежданата глава е посветена на бариерите за въвеждане на интегрирани услуги. От прегледа на международния опит авторката отчита непоследователност на политиките в това направление в много от държавите. У нас като основни бариери се отчитат: законодателство,

неизяснени източници и механизми на финансиране, кадрови проблеми, липса на междусекторна колаборация.

Специално внимание е отделено на финансирането на здравно-социалните услуги. И тук авторката посочва примери от европейската практика и анализира източните на финансиране у нас. Мнението на изследваните лица насочва към необходимостта от по-голямо участие на държавата. В условията на доминиращия публичен сектор в предоставянето на социални услуги, дисертантката изразява виждането си за развитие на публично-частното партньорство и включване на НПО. Въпросите за финансирането Тасева обвързва със законодателно уреждане на институционализирането на сестринските дейности в общността, като възможност за оптимизиране на разходите.

Глава трета завършва с обобщение, маркиращо основни резултати от проучването.

Забележката ми е, че има допуснати повторения и вмъкнати текстове от пропедевтичен характер, които ненужно утежняват текста и би било добре да се избегнат.

В Четвърта глава, озаглавена „Предоставяне на услуги в Център за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания” (ЦКОДУХЗ), дисертантката проследява организационните реформи в предоставянето на медико-социални грижи на деца с увреждания у нас през последните години в съзвучие с приетата през 2010г. Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България”, с което прави теоретична обосновка на предложения Алгоритъм за предоставяне на услуги на дете в ЦКОДУХЗ. Базирайки се от една страна на Правилника за устройството, дейността и вътрешния ред на центровете за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания. (обн., ДВ, бр. 89 от 11.11.2016г.) и други нормативни документи и от друга на съвременните виждания за разширяване компетенциите и функциите на медицинската сестра, а също и на резултатите от собствено проучване, ас. Тасева търси мястото и ролята на медицинската сестра в мултидисциплинарния екип за предоставяне на интегрирани грижи за деца с увреждания и техните семейства. Дисертантката успешно е адаптирала регламентиранияте функции, които може да изпълнява медицинската сестра към условията и задачите на ЦКОДУХЗ, защитавайки тезата за пълноправното ѝ място в мултидисциплинарната екипна грижа, което много добре е илюстрирано на фиг. 38 (Функции на съвременната медицинска сестра в МДЕ на ЦКОДУХЗ). Това води до разработване на представените в дисертационния труд „Алгоритъм на действие на медицинската сестра в Център за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания” и „Длъжностна характеристика за длъжността „Медицинска сестра” в ЦКОДУХЗ. В допълнение дисертантката е изработила и Информационна брошура за дейността на ЦКОДУХЗ, която би подпомогнала информираността на потребители и специалисти.

Логично е в тази част дисертантката се позовава основно на Правилника за устройството, дейността и вътрешния ред на центровете за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания, но е препоръчително включените в дисертационния труд негови текстове да са обособени като цитати, тъй като вмъкването им по начина, по който е направено затруднява разграничаването им от думите на авторката.

На базата на резултатите от направеното проучване, анализа на литературата и международния опит са формулирани **12 извода**, които в синтезиран вид отразяват резултатите от проучването, фокусирани основно върху мястото и ролята на медицинската сестра в предоставянето на интегрирани здравни грижи.

Препоръките, които са оформени вследствие резултатите от дисертационния труд са насочени към образователната, здравеопазната и социална политика, БАПЗГ и Медицинските университети.

Справката за приносите, представена с дисертационния труд, отразява обективно реалните достижения на автора. Приносите в дисертационния труд са с теоретичен и практико-приложен характер и са свързани основно с извличане приносната роля на медицинската сестра в екипите за интегрирани грижи, които приемам.

Дисертационният труд е написан на добър език, прецизен по отношение на терминологията.

Във връзка с дисертационния труд докторантката е представила **четири публикации** (в сп. „Македонско сестринство”, „Варненски медицински форум”, „Обща медицина”, „Здравни грижи”). Считам, че тези публикации представят реално постиженията на докторантката в съответните периоди от разработването на дисертационния труд и съдействат за популяризиране им сред научната общност.

Авторефератът е подготвен в обем от 83 стандартни страници и достоверно възпроизвежда структурата и съдържанието на дисертационния труд, и публикациите свързани с него.

Бележките ми към дисертационния труд са посочени в съответните места в рецензията.

Заклучение: Оценявам значимостта и актуалността на темата на дисертационния труд. Ас. Даниела Тасева е избрала не случайно темата на дисертационния си труд, водена от професионалния си опит в сферата на предоставянето на социални услуги (Виж биографични данни) и с убеждението, че медицинската сестра има професионалния потенциал да съдейства децата с увреждания и техните семейства да получават комплексни и адекватни грижи.

При разработване на дисертационния си труд докторантката демонстрира умения за прилагане на методологията на научно-изследователската работа, което е една от целите на докторантското обучение. Проведеното изследване отговаря на поставените задачи, вкл. разработени са „Модел за мултидисциплинарна екипна грижа с участието на медицинска сестра”,

„Алгоритъм за предоставяне на услуги на дете в ЦКОДУХЗ”, „Модел на Длъжностна характеристика на медицинска сестра при оказване на грижи за дете в ЦКОДУХЗ”. В цялата работа проличава личното отношение на докторантката, включвайки много от своите лични наблюдения и опит.

На основание на горепосоченото, давам положителен вот за присъждане на ас. Даниела Тасева на научната и образователна степен „доктор” по научната специалност „Управление на здравните грижи“.

19.04. 2022г.

Изготвил рецензията:

(проф. д-р Стоянка Попова, д.м.).